

1.01
Prejeto 22. 4. 1999

UDK 329.73(497.1)"18/19"

Jurij Perovšek*

Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja

IZVLEČEK

V razpravi avtor obravnava vprašanje jugoslovanstva in narodnih homogenizacij v 19. in 20. stoletju. Razčlenjuje značaj ilirskega gibanja, hrvaškega pravaštva, Strossmayerjeve jugoslovanske misli, jugoslovanskih narodnopolitičnih koncepcij F. Supila in A. Trumbića in posebej tudi srbske politične misli, ki je zadevala vprašanje južnoslovanskega narodnopolitičnega povezovanja v 19. stoletju. Predstavi tudi slovenske poglede na to vprašanje v času do leta 1918. Nadalje obravnava jugoslovansko nacionalno problematiko v času obstoja prvih dveh jugoslovanskih držav. Avtorjeva temeljna ugotovitev je, da sta se ves čas obstoja jugoslovanske ideje in v jugoslovanski državnopolitični stvarnosti po letu 1918 nenehno soočali narodnofederalistična in unitaristična koncepcija. Slednja je v povezavi z velikosrbsko nadvladovalno politiko leta 1991 privedla do razhoda nesrbskih narodov z jugoslovansko državo in s tem do zgodovinskega poraza jugoslovanske združevalne ideje. Jugoslovanstvo zato danes nima več življenske moči, sedanjio Zvezno republiko Jugoslavijo pa z jugoslovansko idejo veže le njeno državno ime.

Ključne besede: jugoslovanstvo, nacionalno vprašanje, politični programi, samoodločba, Kraljevina Jugoslavija, SFRJ, Južni Slovani, unitarizem

ABSTRACT

YUGOSLAVISM AND THE NATIONAL QUESTION OF THE SOUTHERN SLAVIC NATIONS IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES

In the paper, the author deals with the questions of Yugoslavism and the national homogenisation in the nineteenth and twentieth centuries. He analyses the character of the Illyrian movement, the Croatian 'pravaštvo', Strossmayer's Yugoslav idea, the Yugoslav nationalist and political concepts by F. Supil and A. Trumbić and, especially, the Serbian ideas regarding the political association of the Southern Slavic nations in the nineteenth century. He also presents the Slovenian views on this question before 1918. He further deals with the nationalist questions during the time of the first two Yugoslav states. His main conclusion is that ever since the Yugoslav idea first occurred and throughout the existence of the Yugoslav state after 1918, the federalist and unitarianist concepts were in constant confrontation. The latter, in conjunction with the hegemonist Greater Serbian policy, eventually compelled the non-Serbian nations to abandon the Yugoslav state, thereby burying the idea of the association of Southern Slavic nations. Today, the Yugoslav idea is devoid of any living contents, and the only thing the present Federal Republic of Yugoslavia has in common with it, is its name.

Key words: Yugoslavism, national question, political programs, self-determination, The Kingdom of Yugoslavia, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Yugoslav southern slavic nations, unitarism

* dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Devetnajsto stoletje, ki ga je v Evropi poudarjeno zaznamoval politični vzpon nacionalnih idej, teh idej ni spočelo le znotraj vodilnih središč takratne narodno-politične problematike (Nemčija, Italija, Poljska, Češka, Ogrska). Vprašanje narodne politične emancipacije je bilo namreč v tem času med drugim sproženo tudi v okviru družbenih jeder južnoslovanskih narodov, ki so s tem storila "odločilni in nepreklicni razvojni korak k oblikovanju lastnega (moderne) naroda".¹ Ta proces je potekal ob že obstoječi misli o južnoslovanskem narodnokulturnem in političnem zblíževanju, ki je bila že v prvi polovici 19. stoletja dejavna v južnoslovanskem prostoru. Misel o enotni skupnosti Južnih Slovanov je pred tem v svojem delu *De origine successibusque Slavorum* (1532) zagovarjal že humanist, zgodovinar in teolog Vinko Pribojević (Vincentius Priboevius), ki je bil po rodu iz Hvara.² Toda svojo konkretno narodnopolitično programsko obliko je jugoslovanska misel dobila v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja na Hrvaškem in v Srbiji, in sicer v protimadžarski in protiturški narodnoemancipacijski funkciji. V letih 1835-1848 se je na Hrvaškem razvilo t. i. ilirsko narodno gibanje, ki je v političnem pogledu branilo hrvaško državnost in si je prizadevalo za čim večjo samostojnost Hrvaške nasproti Ogrski. Gibanje je izhajalo iz ideje slovaškega književnika in jezikoslovca Jana Kollárja (1793-1852) o slovanski vzajemnosti (panslavizem) in iz predpostavke o slovanski avtohtonosti na Balkanu (ilirski = južnoslovanski). Od tod tudi ime ilirsko gibanje (ilirizem). Ilirizem je zagovarjal oblikovanje enotne etnične skupnosti Južnih Slovanov na osnovi skupnega knjižnega jezika in enotne "ilirske" nacionalne zavesti. Državni obseg "ilirskega naroda" naj bi, skladno s težnjo po preseganju hrvaške ozemeljske razcepljenosti, zajemal Hrvaško s Slavonijo, Vojno krajino in Dalmacijo, poleg njih pa še Slovenijo ter Bosno in Hercegovino (Velika Ilirija). Kasneje naj bi se razširil še na ostalo južnoslovansko ozemlje, vključujoč srbsko, črnogorsko in bolgarsko območje v povsem neodvisni državi. Glavni voditelj ilirskega gibanja je bil hrvaški narodni preporoditelj Ljudevit Gaj (1809-1872), ki je že leta 1830 v spisu *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* predlagal, da se oblikuje enotni pravopis za vse Južne Slovane, ki uporabljajo latinico, s čimer naj se utre pot k njihovem enotnemu knjižnemu jeziku. Drugi vidni predstavnik ilirskega gibanja je bil grof Janko Drašković (1770-1856), ki je v leta 1832 objavljenem delu *Disertatia* predstavil idejo o "Veliki Iliriji" oziroma ilirskem kraljestvu. Ilirsko gibanje se je politično izražalo prek Ilirske stranke, ustanovljene leta 1841. Ko se je Madžarom posrečilo prepričati avstrijski dvor, da ima gibanje protiavstrijski, protihabsburški in prevratni značaj, zaradi česar je cesar Ferdinand I. leta 1843 prepovedal ilirsko ime in grb, se je stranka preimenovala v Narodno stranko. V revolucionarnem letu 1848 je ilirsko gibanje prišlo na oblast in si je za konkreten cilj postavilo oblikovanje jugoslovanske politične enote v okviru avstrijske federacije kot širše ustavne skupnosti svobodnih narodov. Po neuspehu revolucije leta 1849 je ilirsko gibanje izgubilo svojo politično moč, vendar pa je do tedaj že izpolnilo svojo osnovno zgodovinsko nalogo. S kodifikacijo knjižnega jezika in s politično homogenizacijo

¹ Janko Pleterski: *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana 1986, str. 10 (dalje: Pleterski, *Narodi*).

² Glej Vinko Pribojević: *O podrijetku i zgodama Slavena*. Zagreb 1951, str. 166-184; Grga Novak: *Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba*, prav tam, str. 17, 18, 25-26, 39-40, 43.

je združilo hrvaški narod v enoten zgodovinski subjekt, hkrati pa je postavilo temelje hrvaške nacionalne kulture.³

Ilirsko gibanje, ki je utemeljevalo politično zedinjenje južnoslovanskih narodov na osnovi narodnojezikovnega unitarizma, je po načelu nasprotja vplivalo na hitrejšo in bolj utemeljeno nacionalno konsolidacijo drugih narodov. Pri Slovencih, pri katerih se "sredi 18. stoletja, zlasti pa v času prosvetljenstva, oblikuje slovenski kulturni program (kot predhodnik političnega), utemeljen na znanstvenem spoznanju, da Slovenci in njihov jezik pomenijo v zgodovini in v sodobnem življenju posebno celoto, in to ne le, kar zadeva neslovanske sosedne, Italijane, Nemce, Madžare, ampak tudi posebno celoto v vrsti slovanskih jezikov in narodov",⁴ ilirizem ni prodr. Slovenci niso bili pripravljeni odreči se svojega, že dolgo uporabljane knjižnega jezika in so se hoteli razvijati kot samostojna narodna individualnost. Pomembno vlogo pri tem sta imela največji slovenski pesnik France Prešeren (1800-1849) in njegov idejni krog.⁵ Ilirizem se ni uveljavil tudi med Srbi, ki so po zaslugi svojega knjižnega reformatorja, lingvистa, etnografa in zgodovinarja Vuka Stefanovića Karadžića (1787-1864) leta 1818 dobili svoj *Srbski slovar*. V njem je V. S. Karadžić utemeljil gramatično in jezikovno osnovo srbske književnosti. Poleg tega so Srbi že pred pojavom ilirizma imeli svojo osrednjo narodnokulturno ustanovo - *Matica srbska*, v času ilirizma pa so razvili še druge oblike svojega narodnokulturnega življenja.⁶

V zgodovinskem razvoju jugoslovanske ideje je bilo že od njenega političnega začetka v 19. stoletju opazno, da jo njeni nosilci razumejo tudi kot sredstvo, ki naj

³ Podrobneje o tem glej Ferdo Šišić: Biskup Štrosmajer i južnoslovenska misao, prvi deo. Beograd 1922, str. 157-160; Vaso Bogdanov: Historijska uloga društvenih klasa u rješavanju južnoslovenskog nacionalnog pitanja. Sarajevo 1956, str. 30-63 (dalje: Bogdanov, Historijska uloga); isti: Historija političkih stranaka u Hrvatskoj; Od prvih stranačkih grupiranja do 1918. Zagreb 1958, str. 95-266, 297-301, 323-468 (dalje: Bogdanov, Historija pol. stranaka); Jaroslav Šidak: Prilozi historiji stranačkih odnosa u Hrvatskoj uoči 1848. Historijski zbornik, XIII, 1960, str. 167-168, 176, 183-193; isti: Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do prvog svjetskog rata, Zagreb 1967, str. 8-12 (dalje: Šidak, Jug. ideja); isti: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća. Zagreb 1973, str. 9-12, 49-52, 65-73, 96-124, 135-165, 182-193 (dalje: Šidak, Studije); isti: Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49. Zagreb 1979, str. 292-294; Mirjana Gross: Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, str. 15-16 (dalje: Gross, Povijest pravaške ideologije); Elinor Murray Despalatović: Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement. New York and London 1975, str. 45-202; Pleterski, Narodi, str. 24-25; Petar Korunić: Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici; Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870. Zagreb 1986, str. 68-75, 86-99, 102, 111-112, 129-138 (dalje: Korunić, Jug. ideologija); isti: Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875; Studija o političkoj teoriji i ideologiji. Zagreb 1989, str. 7-18, 25-113, 150-152 (dalje: Korunić, Jugoslavizam i federalizam); Jaroslav Šidak, Vinko Foretić, Julije Grabovac, Igor Karaman, Petar Strčić, Mirko Valentić: Hrvatski narodni preporod - ilirski pokret. Zagreb 1988, str. 82-92, 119-163; Vasko Simoniti: Historične konstante na tleh bivše Jugoslavije in neupoštevanje le-teh pri oblikovanju multinacionalne države. Anthropos, XXVI, 1994, št. 4-6, str. 229 (dalje: Simoniti, Historične konstante); Hrvoje Matković: Povijest Jugoslavije; Hrvatski pogled. Zagreb 1998, str. 16-18 (dalje: Matković, Povijest Jugoslavije).

⁴ Pleterski, Narodi, str. 26.

⁵ Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek. Ljubljana 1974, str. 318-319; Jan-ko Prunk: Slovenski narodni vzpon; Narodna politika (1768-1992). Ljubljana 1992, str. 44-46 (dalje: Prunk, Slov. nar. vzpon). O pojavu in neuspehu ilirizma pri Slovencih glej tudi Fran Petre: Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835-1849). Ljubljana 1939, str. 101-346; Šidak, Studije, str. 69, 103-104.

⁶ O tem glej Ilija Mamuzić: Ilirizam i Srbi. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 247. Zagreb 1933, str. 52, 67-91; Aleksandar Belić: Vukova borba za narodni i književni jezik. Beograd 1948; Šidak, Jug. ideja, str. 10; isti, Studije, str. 68-69, 104-105; Vasa Čubrilović: Istorija političke misli u Srbiji XIX veka. Beograd 1982, str. 124-125, 155-157 (dalje: Čubrilović, Istorija pol. misli).

jim v okviru južnoslovanskih narodnih gibanj zagotovi njihovo politično vodstvo. Take pretenzije lahko opazimo že pri Hrvatih znotraj ilirskega gibanja.⁷ Kot svoj narodnopolitični program pa so jih, na osnovi koncepta, da je treba izkoristiti vse možnosti, ki jih ponujajo protiturske in protiavtstrijske težnje južnoslovanskih narodov, zelo jasno opredelili v vzhodnem idejnem središču jugoslovanskega povezovanja - v Srbiji. Srbske težnje po politični nadvladi nad drugimi južnoslovanskimi narodi je izrazil srbski politik in državnik Ilija Garašanin (1812-1874), ki je leta 1844 v svojem delu *Načertanije* oblikoval načrt zunanje politike Kneževine Srbije. Po tem načrtu naj bi Srbija združila vse Južne Slované v neodvisno južnoslovansko državo, s čimer bi bilo izvedeno državno zedinjenje vseh Srbov. Ta načrt, ki je izključeval enakopravnost drugih južnoslovanskih dežel s Srbijo, je uveljavljajal predvsem velikosrbski hegemonistični narodni interes, ki je kasneje odločilno opredeljeval srbsko razumevanje jugoslovanske ideje.⁸ Od velikosrbske hegemonistične koncepcije je v srbski politični misli odstopal le kasnejši narodnopolitični program socialističnega teoretika in politika Svetozarja Markovića (1846-1875), ki je v svojem delu *Srbija na Vzhodu* (1872) poudarjal, da je rešitev nacionalnega vprašanja južnoslovanskih narodov možna samo na osnovi demokratičnega načela in federativne države, v kateri naj si narodi svojo notranjo ureditev organizirajo po načelu lokalne samouprave. S. Marković se je pri tem dosledno zavzemal za pravico samoodločbe južnoslovanskih narodov, glede Srbije pa je menil, da ima pri nastajanju južnoslovanske federacije lahko le vlogo pobudnika, ne pa zavojevalca.⁹

Za drugo polovico 19. stoletja pa do oblikovanja prve jugoslovanske države leta 1918 je bilo značilno, da se je tako v okviru narodnoemancipacijskih programov južnoslovanskih narodov kot v okviru zamisli o njihovem državopolitičnem povezovanju nenehno soočalo dvoje različnih pogledov: unitaristični in avtonomistično-federalistični. Unitarističnega je kot avtentični nacionalni program svojega naroda ob že izoblikovanem velikosrbskem konceptu zagovarjal hrvaški politik in književnik Ante Starčević (1823-1896). A. Starčević je bil utemeljitelj pravaštva (imenovano je bilo po Stranki prava, katere ustanovitelj in ideolog je bil A. Starčević), ki se je izločilo iz ilirizma. Pravaštvo je utemeljevalo hrvaško narodnost na načelu zgodovinskega državnega prava, ki na ozemlju ene države priznava samo en politični narod. V tem primeru je to bil hrvaški narod, zato je A. Starčević za njegov sestavni del štel tudi Srbe znotraj Hrvaške. A.

⁷ Glej Pleterski, *Narodi*, str. 24.

⁸ Glej Čubrilović, *Istorija pol. misli*, str. 127, 137-143, 146-152; Pleterski, *Narodi*, str. 23; Petar Šimunić: "Načertanije" - Tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike. Zagreb 1992, str. 26-67 (glej tudi Predgovor dr. Mirka Valentića k drugi izdaji navedenega dela, prav tam, str. I-X in Pogovor Željka Krušeljca, prav tam, str. 109-120. Izvirno besedilo "Načertanija" glej prav tam, str. 91-108); Dragoljub Nikić: Od "načertanija" do koncepta balkanskog povezivanja i saradnje. (Evolucija pogleda Ilije Garašanina na opšta načela nacionalne države i nacionalnooslobodilačku misiju Srbije polovinom XIX veka). *Jugoslovenski istorijski časopis*, XXIII, 1988, št. 3-4, str. 30-31, 33, 41, 43-44, 46; Simoniti, *Historične konstante*, str. 231; Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 21-24.

⁹ Glej Svetozar Marković: *Srbija na istoku*, Niš 1972, str. 137-139, 153-160; Miroslav R. Đorđević: *Rađanje Svetozareve Srbije na istoku*. Dodatek k navedenem delu, str. 7, 12, 15-16, 18-19; Bogdanov, *Historijska uloga*, str. 118-120; Čubrilović, *Istorija pol. misli*, str. 228-233; Janko Pleterski: *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor 1981, str. 19-27 (dalje: Pleterski, *Študije*); isti, *Narodi*, str. 59-62.

Starčević, ki ni priznaval srbstva in srbskega imena na Hrvaškem, je v pojem hrvaškega naroda vključeval tudi Slovence in bosanske Muslimane.¹⁰

Nasprotno kot A. Starčević, ki je utrjeval načelo hrvaškega narodnopolitičnega samozavedanja, je vplivni oblikovalec političnega in kulturnega življenja na Hrvaškem, Đakovski škof Josip Juraj Strossmayer (1815-1905), vztrajal pri osnovni misli ilirizma o narodnokulturni enotnosti Južnih Slovanov. Pri tem pa je njegova jugoslovanska koncepcija temeljila na načelu demokratično združenih samostojnih južnoslovanskih dežel. Te naj bi se, glede na konkretne zgodovinske razmere, povezale bodisi v okviru Habsburške monarhije, bodisi - v primeru njenega razpada in osvoboditve drugih Južnih Slovanov izpod turške oblasti - v skupni neodvisni južnoslovanski državi.¹¹

Načelo enakopravnosti in (narodne) samostojnosti sta poleg S. Markovića in J. J. Strossmayerja poudarjala tudi vidna hrvaška politika Frano Supilo (1870-1917) in Ante Trumbić (1864-1938). F. Supilo, ideolog liberalnega pravaštva v Dalmaciji in prvak Hrvaško-srbske koalicije, se je zavzemal za oblikovanje demokratične jugoslovanske države, ki bi bila utemeljena v decentraliziranem državnem ustroju. S tem bi bila, ob hkratni zagotovitvi enakopravnosti Srbov na Hrvaškem, omogočena tudi čim večja hrvaška državnost znotraj jugoslovanske skupnosti.¹² Enako se je tudi A. Trumbić, voditelj dalmatinske Stranke prava in eden od vodij Hrvaško-srbske koalicije, med prvo svetovno vojno pa predsednik Jugoslovanskega odbora (organizacije jugoslovanskih politikov - emigrantov iz Avstro-Ogrske monarhije, ki so v tujini delovali za združitev vseh jugoslovanskih

¹⁰ Podrobneje o A. Starčeviću ter oblikovanju in razvoju pravaške narodnopolitične misli glej Vaso Bogdanov: Starčević i Stranka prava prema Srbima i prema jedinstvu južnoslavenskih naroda. Zagreb 1951, str. 18-42; isti, Historija pol. stranaka, str. 729-752; Mirjana Gross: Osnovni problemi pravaške politike 1878-1887. Historijski zbornik, XV, 1962, št. 1-4, str. 66-67, 81, 87, 96-99, 101, 103-104; ista, Povijest pravaške ideologije, str. 5-6, 9-14, 16-252, 418-425; ista: Die Anfänge des modernen Kroatien. Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und -Slawonien in den ersten dreißig Jahren nach 1848, Wien, Köln, Weimar 1993, str. 94-97, 139, 269 (dalje: Gross, Die Anfänge); Šidak, Jug. ideja, str. 12-13; isti, Studije, str. 23-24, 53-55, 74-75, 351; Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić: Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914, Zagreb 1968, str. 50 (dalje: Šidak-Gross-Karaman-Šepić, Povijest hrv. naroda); Korunić, Jug. ideologija, str. 174, 177; Pleterski, Narodi, str. 25, 65-67; Simoniti, Historične konstante, str. 229; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 24-26.

¹¹ Podrobneje o tem glej Šidak-Gross-Karaman-Šepić, Povijest hrv. naroda, str. 38; Šidak, Studije, str. 26-27, 55, 59, 77, 80-81, 124, 328, 363; Gross, Povijest pravaške ideologije, str. 22, 43; ista, Die Anfänge, str. 90-93, 143, 144; Vera Ciliga: O rušenju mita oko "jugoslavenske" politike Josipa Juraja Strossmayera. Časopis za suvremenu povijest, III, 1971, št. 2-3, str. 254-266; Kosta Milutinović: Štrosmajer i jugoslovensko pitanje. Novi Sad 1976, str. 67-69, 94-96, 98, 228-229, 260-262, 267; Vasilije Đ. Krestić: Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860-1873. Beograd 1983, str. 119-152; Pleterski, Narodi, str. 24, 40-45, 48; Korunić, Jug. ideologija, str. 24, 186, 216, 221-223, 280, 282, 284-288, 293, 324, 327-330, 334-335, 343, 386-387, 395-396, 402-403; isti, Jugoslavizam i federalizam, str. 9, 14, 124, 127-129, 136, 137, 141, 146, 245-247; Simoniti, Historične konstante, str. 229-230; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 18-20.

¹² O narodnopolitičnih konceptih F. Supila glej Vaso Bogdanov: O životu i radu Frana Supila. V: Frano Supilo: Politika u Hrvatskoj. Zagreb 1953, str. 9, 23, 32-39, 44-49, 54-70, 89; prav tam, str. 124-126; Josip Horvat: Frano Supilo. Beograd 1961, str. 287-289, 293-295; isti: Politička povijest Hrvatske. Prvi dio. Zagreb 1989, str. 430-341, 352-359, 367-369; Dragovan Šepić: Supilo diplomat. Zagreb 1961, str. 11-13, 24, 55, 68, 72, 78, 84, 97-98, 125-126, 152-153, 161, 196-198, 235-236, 239; isti: Pisma i memorandumima Frana Supila (1914-1917). Beograd 1967, str. 4, 9, 15, 17, 58, 77, 78, 98, 106-107, 110-112, 117-122, 147-148, 190, 200-202; isti, Hrvatska u koncepcijama Frana Supila o ujedinjenju. Forum, VII, februar-marec 1968, št. 2-3, str. 343-361, 365-368, 372-381 (dalje: Šepić, Hrvatska u koncepcijama); Povijest hrv. naroda, str. 222-223; Šidak, Studije, str. 37, 83; Gross, Povijest pravaške ideologije, str. 290-294; Pleterski, Narodi, str. 122; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 38-39.

narodov v neodvisno skupno državo), zavzemal za demokratično in enakopravno jugoslovansko državno skupnost. Poudarjanje hrvaške narodne individualnosti in koncept sestavljene države, zamišljene kot enakopravne asociacije različnih narodnopo-

litičnih interesov, pa sta bili vodili njegove politične dejavnosti po oblikovanju prve jugoslovanske skupnosti.¹³

Izstopanje hrvaške in srbske politične misli pri opredeljevanju vsebine jugoslovanstva v času do konca prve svetovne vojne pa seveda ni pomenilo, da jugoslovanskega programa v vsem tem obdobju ne bi obravnavala tudi slovenska narodnopolitična misel. Ta je bila namreč ob hrvaški in srbski tretji aktivni politični dejavnik jugoslovanske državne združitve leta 1918. Opredeljevanje Slovencev o jugoslovanstvu je po zavrnitvi ilirizma, tako kot pri Hrvatih in Srbih, potekalo po dveh smereh. Slovenci so jugoslovanstvo kot izraz narodno osvobodilnih in političnih emancipacijskih teženj nasproti habsburški oblasti razumeli tako v smislu jugoslovanskega narodnokulturnega integralizma, prav tako pa tudi kot zgodovinski model svobodnega in enakopravnega nacionalnega življenja politično združenih jugoslovanskih narodov. V drugi polovici 19. stoletja je slovenska politika, ne da bi odstopila od programa Zedinjene Slovenije, najprej podprla jugoslovansko integralistično stališče. Slovenski in hrvaški politiki, od vojvodinskih Srbov pa Laza Kostić, ki so se od 1. do 3. decembra 1870 zbrali v Ljubljani na t. i. jugoslovanskem kongresu, so tedaj poudarili vsestransko (kulturnojezikovno, gospodarsko, politično) enotnost Južnih Slovanov iz habsburške monarhije.¹⁴ Do močnejšega prodora jugoslovanske unitaristične misli je nato na Slovenskem prišlo v letih 1903-1914, ko se je stališče o povezanosti narodno osvobodilnih teženj Slovencev in drugih južnoslovanskih narodov in nujnosti hkratnega odstranjevanja individualnih razlik med njimi uveljavilo v vseh slovenskih idejnopoličnih taborih: katoliškem, liberalnem in socialističnem.¹⁵ Jugoslovanskemu unitarizmu pa so kljub unitarističnemu konceptu socialnodemokratske stranke v socialističnem taboru opazno nasprotovali teoretik in politik Albin Prepeluh (1880-1938), publicist in politik Henrik Tuma (1858-1935) in znani slovenski pisatelj Ivan Cankar (1876-1918). Zagovarjali so jugoslovanski nacionalni pluralizem in federativno jugoslovansko državo.¹⁶ V času

¹³ Glej Ante Smith Pavelić: Dr. Ante Trumbić.; Problemi hrvatsko-srpskih odnosa. München 1959, str. 57, 70-72, 81-88, 102-103, 175-176, 224, 286, 292-293, 301-302, 305, 307 (dalje: Smith-Pavelić, A. Trumbić); Bogdan Krizman: Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature. Istorijški pregled, VIII, 1962, št. 3, str. 178, 184, 186, 187, 193-194, 198-200, 202; Šepić, Hrvatska u koncepcijama, str. 366; Ljubo Boban: Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929-35). Historijski zbornik, XXI-XXII, 1968-1969, št. 1-4, str. 6, 16-19, 21-22, 32, 36-41, 47-54, 61 (dalje: Boban, Prilozi za biografiju A. Trumbića); Šidak, Studije, str. 61; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 42.

¹⁴ O ljubljanskem jugoslovanskem kongresu in političnih razpravah po njem glej Ferdo Gestrin - Vasilij Melik: Slovenska zgodovina; Od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana 1966, str. 175 (dalje: Gestrin-Melik, Slov. zgodovina); Pleterski, Narodi, str. 51-56; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 88-91.

¹⁵ Glej Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva; Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana 1996, str. 30-33 (dalje: Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva).

¹⁶ Glej Dušan Kermauner: Albin Prepeluh - Abditus; Njegov idejni razvoj in delo. V: Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938, str. 357-359; Gestrin-Melik, Slov. zgodovina, str. 323-324; Jurij Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVIII-XIX, 1978-1979, št. 1-2, str. 34 (dalje: Perovšek,

prve svetovne vojne se je za federativno jugoslovansko državo zavzel še socialnodemokratski politik Etbin Kristan (1867-1953).¹⁷ Toda prevladovala je jugoslovanska integralistična narodnopolitična usmeritev. Na njeni osnovi je v letih neposredno pred prvo svetovno vojno najmočnejša slovenska politična stranka, katoliška Vseslovenska ljudska stranka (VLS), posebej podpirala hrvaško-slovenski koncept trializma. Po njem naj bi se na temelju hrvaškega državnega prava ob avstrijski in ogrski oblikovala še tretja, jugoslovanska državna enota v habsburški monarhiji.¹⁸ Slovenska politika se od načela jugoslovanskega narodnega unitarizma ni odmaknila tudi ob razpadu monarhije in nastanku jugoslovanske države leta 1918. Pri tem pa se je dr. Anton Korošec (1872-1940), tedaj najvidnejši slovenski politik, načelnik VLS in voditelj kratek čas obstoječe Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (obstajala je od 29. oktobra do 1. decembra 1918, obsegala pa je Slovenijo brez Prekmurja, Hrvaško brez Medžimurja ter Bosno in Hercegovino),¹⁹ zavzemal, naj se Država SHS in Kraljevina Srbija združita v skupno državo na federativni osnovi. Doseženi sporazum o tem, t. i. Ženevsko deklaracijo (podpisana je bila 9. novembra 1918 v Ženevi), pa je srbska stran razveljavila.²⁰ Jugoslovanska državna združitev 1. decembra 1918 je bila nato izvršena na nedemokratičen in neenakopraven način, ki je uveljavljal centralistično državno načelo in s tem le en, velikosrbski hegemonistični narodnopolitični interes.²¹ Tega dejstva pa se tedaj habsburški Jugoslovani dejansko niso zavedali, saj so v vsesplošnem jugoslovanskem združitvenem navdušenju brez kritičnega preudarka sprejeli dejstvo, da se je, kakor je zapisal oster

Slov. kom. in vpr. makedonskega naroda); Franc Rozman: Odnos jugoslovanske socialnodemokratske stranke do nacionalnega vprašanja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1-2, str. 15-16; Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici; Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929, I. knjiga. Maribor 1986, str. 63, 65 (dalje: Zečević, Na zgod. prelomnici); Pleterski, Narodi, str. 101, 113-114, Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 161-163.

¹⁷ Pleterski, Narodi, str. 113-114; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 185.

¹⁸ O vprašanju trializma pri Slovencih glej podrobneje Gestrin-Melik, Slov. zgodovina, str. 326; Pleterski, Študije, str. 119-166, 215-227; isti, Narodi, str. 94; isti: Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925; Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana 1998, str. 253-263, 280-292; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 140-156.

¹⁹ Podrobneje o Državi SHS in slovenskem narodnopolitičnem položaju v času njenega obstoja glej Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918; Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana 1998, 191 str.

²⁰ Podrobneje glej o ženevski konferenci o jugoslovanskem zedinjenju in t. i. Ženevski deklaraciji Gregor Žerjav: Ženevski pakt. Misel in delo, II, 1936, str. 92-100; Ferdo Čulinović: Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX. i XX. vijeka, Zagreb 1953, str. 334-339; isti: Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX. i XX. vijeka. druga knjiga (Srbija-Crna Gora-Makedonija, Jugoslavija 1918.-1945.). Zagreb 1954, str. 205-209 (dalje: Čulinović, Državnopravna historija, II); Smith-Pavelić, A. *Trumbić*, str. 172-195; Silvo Kranjec: Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. Zgodovinski časopis, XVI, 1962, str. 225-229; Dragoslav Janković: Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovanske zajednice 1918. godine. V: Istorija XX veka. Zbornik radova V. Beograd 1963, str. 225-262; Bogdan Krizman: Jugoslavenski odbor i Ženevska konferencija o ujedinjenju 1918. godine. Historijski institut Slavonije. *Zbornik*, VII, 1970, št. 7-8, str. 1-46; isti: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovanske države. Zagreb 1977, str. 163-182; Momčilo Zečević: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921; Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor 1977, str. 148-159 (dalje: Zečević, SLS in jug. zedinjenje); Borile B. Stanković: Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije. Beograd 1984, str. 246-249; Jurij Perovšek: Ženeva: Konferenca o jugoslovanskem zedinjenju. V: Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1, 1900-1941, Ljubljana 1995, str. 213.

²¹ O jugoslovanski združitvi 1. decembra 1918 (in pogledih takratne slovenske politike na oblikovanje jugoslovanske države) glej podrobneje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 93-99. Literatura o problematiki jugoslovanskega zedinjenja leta 1918 je navedena prav tam, str. 107, op. 115.

nasprotnik jugoslovanskega unitarizma in velikosrbske ideje in eden najprocnicljivejših opazovalcev prvih dveh jugoslovanskih držav, hrvaški književnik Miroslav Krleža (1893-1981), takrat "naša avstromadžarska stvarnost pijano potrkljala pod prestol Karađorđevićev kakor prazna steklenica piva v smeti".²²

Z združitvijo Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), kakor je bilo v dvajsetih letih uradno jugoslovansko državno ime (leta 1929 je bila Kraljevina SHS preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo), je nastopilo novo obdobje v zgodovinskem razvoju jugoslovanske ideje. Jugoslovanstvo kot politični mobilizator narodno osvobodilnih in večinoma nacionalno integralistično utemeljvanih združevalnih teženj jugoslovanskih narodov je namreč z nastankom Kraljevine SHS dobilo svojo, povsem konkretno državno-politično obliko. Zato se je poslej - glede na nacionalnopolitični značaj jugoslovanske državne formacije in razumevanje njenega pomena za nadaljnji razvoj narodov, združenih v njej - o idejni, narodni in politični vsebini jugoslovanstva, v jugoslovanski politiki nenehoma spopadalo več različnih pogledov in mnenj. Prva jugoslovanska država je namreč po svoji ustavnopravni osnovi (Vidovdanski ustavi iz leta 1921 in Oktroirani ustavi iz leta 1931) imela strogo unitaristično in centralistično narodnodržavno bit. Obe ustavi sta posameznim jugoslovanskim narodom odvzemali narodno in kulturnojezikovno individualnost in jih opredeljevali le kot "plemena" namišljenega enotnega jugoslovanskega naroda, ki sta ga vpenjali v centralistični državnodržavni okvir.²³ Tako utemeljena jugoslovanska država je seveda uresničevala narodnopolitični ideal takratnega unitarističnega jugoslovanstva. Njegove privržence, ki so bili različnih nacionalnih pripadnosti in političnih opredelitev, je v narodnoprogramskem pogledu združevalo prepričanje, da je jugoslovanska nacionalna enotnost, ki jo omogoča obstoj jugoslovanske države, edini logični zaključek do tedaj nepovezanega razvoja separiranih jugoslovanskih etnij. Te naj bi v centralistični Jugoslaviji, ki izravnava vse zgodovinske, kulturne in državnodržavne razlike med njimi, končno dosegle svojo celotno narodnostno uresničitev. To bi potrdilo njihovo zbiranje v novo, višjo in zgodovinsko močnejšo jugoslovansko narodno skupnost, ki, vsaki med njimi, šele osmišlja njen celotni dotedanji narodno-emancipacijski napor; hkrati pa ji, pretopljeni in povzdignjeni v jugoslovanski državni narod, zagotavlja resnično zgodovinsko svobodo in omogoča začeti njen vsejugoslovanski, edinstveni in neponovljivi življenjski razmah. S tem bi tudi bila preprečena vsaka nadvlada enega dela novega jugoslovanskega naroda nad njegovimi drugimi deli in v tem smislu naj bi bil presežen tudi velikosrbski narodni in politični nadvladovalni program. Najpomembnejša politična stranka, ki je zagovarjala tako razumljeno jugoslovansko narodnounitarno idejo je bila (do leta 1924) vsedržavna Jugoslovanska demokratska stranka. Dosledni jugoslovanski narodni unitarizem je nato podpirala iz nje izločena vsedržavna Samostojna demokratska stranka, ki je v tridesetih letih svoje politično delovanje nadaljevala v okviru Jugoslovanske nacionalne stranke. V omenjenih strankah so se v času med svetovnima vojnama

²² Miroslav Krleža: Deset krvavih let in drugi politični eseji. Ljubljana 1962, str. 68.

²³ Glej Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 17-26; isti: Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih. V: Slovenska trideseta leta. Ljubljana 1997, str. 19-20 (dalje: Perovšek, Slovenci in Jugoslavija).

na jugoslovanski ravni povezoval liberalno usmerjene politične sile.²⁴ Razen teh strank so jugoslovanski narodni unitarizem zagovarjali še socialisti,²⁵ v dvajsetih letih pa še Organizacija jugoslovanskih nacionalistov (Orjuna), ki se je v svojem delovanju spogledovala s političnimi metodami italijanskega fašizma.²⁶ Do leta 1923 je unitaristično jugoslovanstvo podpirala tudi Komunistična partija Jugoslavije (KPJ).²⁷

Vzporedno z doslednim jugoslovanskim unitarističnim prepričanjem pa se je nanj politično navezoval velikosrbski nadvladovalni pogled. Temu je jugoslovanska ideja predstavljala zelo prikladen način za uveljavljenje velikosrbskega razumevanja jugoslovanske skupnosti, ki naj bi bila zgolj lastnina srbskega naroda, ene same, beograjske politike in ene, karađorđevićvske kraljevske hiše. Jugoslovanstvo, unitarizem in centralizem so za velikosrbsko nadvladovalno idejo zato predstavljali učinkovito idejnopolično formulo, skozi katero so si hoteli njeni nosilci najprej povsem poenotiti in nato politično podvreči celotno državo, da bi se lahko v njej srbski narodnopolitični interes uresničil in izživel do svojih skrajnih moči.²⁸ (Take politične težnje in tako politiko lahko najbolj nazorno pojasnimo s spominom na takratno politično stvarnost v Weimarski republiki in jih izrazimo s prisposodbo - *Verpreussung Jugoslawiens* - torej poprusenje oziroma posrbljenje Jugoslavije.) Velikosrbski koncept je v okviru jugoslovanske ideje vse od leta 1918 uveljavljala Narodno radikalna stranka, ki je v drugi polovici tridesetih let delovala v okviru Jugoslovanske radikalne zajednice.²⁹ Velikosrbsko izrabljanje jugoslovanske ideje je od nje odvrnilo posamezne vidne zagovornike in prijatelje jugoslovanstva: sotvorca unitarnocentralistične Jugoslavije in v dvajsetih letih najvplivnejšega predstavnika

²⁴ O unitaristični narodni misli in politični praksi Jugoslovanske demokratske oziroma Samostojne demokratske stranke in nato Jugoslovanske nacionalne stranke ter v njih vključenih slovenskih liberalnih unitarističnih sil glej Branislav Gligorijević: Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd 1970, str. 76-218, 339-341, 552-553; Hrvoje Matković: Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature. Zagreb 1972, str. 75-90, 127-202 (dalje: Matković, Pribičević i SDS); Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 34-201, 238-284; isti, Slovenci in Jugoslavija, str. 20-23; isti; Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929). Ljubljana 1998, dok. 9, str. 44-46 (dalje: Perovšek, Programi pol. strank).

²⁵ O narodnopolitičnih pogledih jugoslovanskih in slovenskih socialistov v času med svetovnima vojnama glej Toma Milenković: Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929), Beograd 1974, str. 658-686; Jurij Perovšek: Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. Zgodovinski časopis, XL, 1991, št. 1, str. 70-75, 78 (dalje: Perovšek, Nac. koncepti unitarističnih sil); isti: Slovenci in Jugoslavija v letih 1918-1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, LIX (Nova vrsta 34), 1998, št. 1, str. 61, 68.

²⁶ O tem glej Branislav Gligorijević: Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). V: Istorija XX veka. Zbornik radova V. Beograd 1963, str. 315-396; Perovšek, Nac. koncepti unitarističnih sil, str. 69-70, 72, 75, 77; isti, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 255-258; isti, Programi pol. strank, dok. št. 11, str. 49-51.

²⁷ O tem glej Dušan Lukač: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd 1972, str. 24-111 (dalje: Lukač, Radnički pokret); Gordana Vlačić: Revolucija i nacije; Evolucija stavova vodstava KPJ i Kominterne 1919-1929 godine. Zagreb 1978, str. 11-69; ista: KPJ i problemi revolucije; Rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata, Zagreb 1979, str. 51-52, 58-61, 76-83, 105-115, 138-141, 146-150, 166-177; ista: Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje (1919-1927). Zagreb 1987, str. 37-38, 44-48, 80-109; Pleterski, Študije, str. 290-300; Desanka Pešić: Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919-193., Beograd 1983, str. 26-81 (dalje: Pešić, Nacionalno pitanje); Latinka Perović: Od centralizma do federalizma; KPJ u nacionalnom pitanju. Zagreb 1984, str. 215-219, 227-247 (dalje: Perović, Od centralizma do federalizma).

²⁸ Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 249.

²⁹ Prim. Pleterski, Narodi, str. 147-149.

politike jugoslovanskega unitarizma Svetozarja Pribičevića (1875-1936),³⁰ in svetovno priznanega hrvaškega kiparja ter pogostega gosta srbske kraljevske hiše in znanca vplivnih srbskih politikov, Ivana Meštrovića (1883-1962).³¹

Seveda sta ustavna uzakonitev unitarističnega in centralističnega jugoslovanstva in jugoslovanstvo izrabljajoči velikosrbski državni koncept vzbudila odpor že zgodovinsko izoblikovanih nesrbskih narodov, ki, združeni v jugoslovanski državi, niso hoteli pristati na svoj nacionalni izbris. Proti nacionalnemu unitarizmu in velikosrbski politiki so se na osnovi zavesti o lastni narodni individualnosti borili za pravico do svojega jezika, kulture, narodne uveljavitve ter svobodnega in samostojnega nacionalnega razvoja znotraj jugoslovanske državne skupnosti. Njihova narodnopolitična prizadevanja so se zato bistveno razlikovala od srbskega pogleda na narodnostno problematiko, saj so se Srbi zaradi svoje zgodovinske samozavesti, številčne moči, beograjskega državnega centralizma, prevlade v vojaškem in policijskem aparatu in pri oblikovanju državne politike zavedali neproblematičnosti lastnega nacionalnega obstoja v jugoslovanski državi. Drugače pa je bilo s Hrvati in Slovenci, ki so po svoji veliki večini nastanek jugoslovanske države razumeli kot dokaz svoje narodne osvoboditve in kot zgodovinsko priložnost, da sami odločajo o svoji nacionalni usodi. To priložnost so videli v svojem avtonomistično-federativnem narodnopolitičnem položaju znotraj jugoslovanske državne zveze. Hrvati in Slovenci so v političnem prizadevanju za avtonomistično-federalistično preureditev jugoslovanske države še poglobili svojo nacionalno zavest, jugoslovanstvo pa so razumeli v smislu politične pripadnosti skupni jugoslovanski državi. Ta naj bi na osnovi takega jugoslovanstva, ki naj ne bi predstavljalo nove oblike nacionalnega tlačenja, temveč njegovo nasprotje, zagotovila enakopravno upoštevanje bistvenih nacionalnih interesov vseh narodov združenih v njej. Poglavitni politični sili, ki sta med vojnoma zagovarjali hrvaško in slovensko avtonomistično-federalistično stališče sta bili Hrvatska republikanska seljačka stranka (oziroma Hrvatska seljačka stranka) in Slovenska ljudska stranka, v katero se je leta 1920 preimenovala VLS.³²

³⁰ Glej Matković, Pribičević i SDS, str. 214-242, 247-248; Ljubo Boban: Svetozar Pribičević u opoziciji (1928-1936). Zagreb 1973, str. 10-276; Svetozar Pribičević: Diktatura kralja Aleksandra. Zagreb 1990, str. 49-231; Bogdan Krizman: Pogovor; Skica za biografiju Svetozara Pribičevića /1875-1936/, prav tam, str. 291-300.

³¹ O tem glej Ivan Meštrović: Spomini, Ljubljana 1971, str. 145-365.

³² O avtonomistično-federalističnih konceptih in politiki HRSS (HSS) in Slovenske ljudske stranke glej Volla govori; Ličnost, izjave, govori i politički rad volle Hrvata Dra. Vladka Mačka. Zagreb 1936, str. 137-157, 201-203, 222-223, 227-234, 240-241, 264-270, 278-280; Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I. Zagreb 1961, str. 288-291, 327-328, 372-377, 381-386, 413-418, 464-469, 535, 545; isti: Jugoslavija između dva rata, II. Zagreb 1961, str. 15, 56-58, 124-125, 142-168 (dalje: Čulinović, Jugoslavija između dva rata, II); Ljubo Boban: Zagrebačke punktacije. V: Istorija XX veka. Zbornik radova IV. Beograd 1962, str. 313-315, 319-324, 329-342 (dalje: Boban, Zagrebačke punktacije); isti, Prilozi za biografiju A. Trumbića, str. 41-44; Todor Stojkov: Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935. Beograd 1969, str. 28-223, 335-336 (dalje: Stojkov, Opozicija); Zečević, SLS in jug. zedinjenje, str. 187-400; isti, Na zgod. prelomnici, str. 182-196, 210-216; Branislav Gligorićević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929). Beograd 1979, str. 150-156, 187, 285-288 (dalje: Gligorićević, Parlament i pol. stranke); Fikreta Jelić-Butić: Hrvatska seljačka stranka. Zagreb 1983, str. 15-20 (dalje: Jelić-Butić, HSS); Jurij Perovšek: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922-april 1923). Zgodovinski časopis, XXXVIII, 1984, št. 1-2, str. 10-20, 25-26; isti: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. V: Slovenci in država. Zbornik pripekov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Ljubljana 1995, str. 127,

Razen pri Hrvatih in Slovencih je bila v času med svetovnjima vojnoma narodna in proticentralistična emancipacijska volja prav tako dejavna pri drugih nesrbskih narodih. V Bosni in Hercegovini, kjer je bil razvit muslimanski etnični element, se je izražala prek Jugoslovanske muslimanske organizacije (druga politična organizacija Muslimanov v prvi Jugoslaviji je bil Džemijet, ki je izražal socialne, verske in nacionalne interese Muslimanov iz Makedonije, Kosova in Sandžaka), v Črni gori se je izražala prek črnogorskih federalistov, v Makedoniji pa prek različnih kril Vnatrešne makedonske revolucionarne organizacije.³³ Delovanje proticentralističnih in protihegemonističnih nacionalnih političnih strank je krepilo nadaljnjo nacionalno homogenizacijo nesrbskih narodov. Od vsejugoslovanskih političnih organizacij pa je njihovo tako zgodovinsko perspektivo podpirala le leta 1921 prepovedana KPJ. Ta je leta 1923 v okviru široke teoretično politične razprave, ki je tekla v legalnem strankinem časopisju, odstopila od načela jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma. KPJ je odtlej priznavala mnogonacionalni značaj jugoslovanske države in pravico vsakega jugoslovanskega naroda do nacionalne samoodločbe vključno s pravico do odcepitve, v vprašanju notranje ureditve pa je zagovarjala federativni državnopravni princip. Take narodnopolitične zahteve so nato KPJ in njene pokrajinske organizacije posebej poudarjale znotraj posameznih jugoslovanskih nacionalnih sredin.³⁴

130; isti, Slovenci in Jugoslavija, str. 23-26; isti: Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnjima vojnoma (1918-1941). Zgodovinski časopis, LI, 1997, št. 4, str. 550-552; Pleterski, Narodi, str. 164-165, 172; Ivo Banac: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji; Porijeklo, povijest, politika. Zagreb 1988, str. 220-225, 322-327 (dalje: Banac, Nacionalno pitanje); Ivan Mužić: Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb 1988, str. 39-267; Vladko Maček: Memoari. Zagreb 1992, str. 64-144 (dalje: Maček, Memoari); Miroslav Stiploviček: Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918-1929). Časopis za zgodovino in narodopisje, LXV (Nova vrsta 30), 1994, št. 1, str. 78-94; isti: Avtonomistična prizadevanja v skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti (1927-1928) in banskem svetu Dravske banovine (1931-1941). V: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, str. 185-194; isti: Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929-1941. Arhivi, XIX, 1996, št. 1-2, str. 39-50; isti: Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918-1941. Österreichische Osthefte, 39, 1997, zv. 1, str. 6-8, 16, 19-20, 24-29, 36-37, 39-42; Janko Prunk: Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. V: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), 1995, str. 137-138, 140-141; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 154-157, 178-180.

³³ Podrobneje glej Boban, Zagrebačke punktacije, str. 345-346; Slave Poposki: Džemijet. Enciklopedija Jugoslavije, zvezek 3, Dip-Hil, Zagreb 1968, str. 193-194; Atif Purivatra: Nacionalne koncepcije Jugoslovanske muslimanske organizacije. Jugoslovanski istorijski časopis, 1969, št. 4, str. 143-147; isti: Nacionalni i politički razvitak Muslimana. Sarajevo 1972, str. 164-169, 189, 212-215; isti: Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Sarajevo 1974, str. 75-452, 538-578, 584-588; Stojkov, Opozicija, str. 224; Gligorijević, Parlament i pol. stranke, str. 78, 150-158, 187, 288-289; Dimitrije Dimo Vujović: Crnogorski federalisti 1919-1929. Titograd 1981, str. 63-408; Ivan Katardžiev: Makedonsko nacionalno pitanje 1919-1930. Zagreb 1983, str. 83-113, 126-170, 313-356; Pleterski, Narodi, str. 157-158, 166, 168, 174-175; Banac, Nacionalno pitanje, str. 301-307, 343, 350, 352-353; VMRO (OBEDINETA). Dokumenti i materijali, knjiga I-II. Izbor, redakcija i komentar Ivan Katardžiev. Skopje 1991-1992.

³⁴ Podrobneje glej o utemeljitvi federativnega nacionalnega programa KPJ, oblikovanega v teoretskopolični razpravi, ki je potekala od maja do decembra 1923 v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije Lukač, Radnički pokret, str. 129-192; Perovšek, Slov. kom. in vpr. makedonskega naroda, str. 17-35, 42-43; isti: O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 215-220; isti: Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI, 1996, št. 1-2, str. 8-20; Pleterski, Študije, str. 297-303; isti, Narodi, str. 191-204; Pešić, Nacionalno pitanje, str. 82-197; Perović, Od centralizma do federalizma, str. 253-340. Opozarjam, da je gradivo iz omenjene razprave objavljeno v zborniku

Vprašanje jugoslovanske federativne državnopravne preureditve in s tem uresničitve nacionalno-emancipacijskih prizadevanj nesrbskih narodov je bilo prvič dejavno reševano leta 1939 ob oblikovanju posebne Banovine Hrvaške. Ta je po političnem sporazumu med Hrvati in Srbi v okviru Kraljevine Jugoslavije imela poseben državnopravni položaj in določena obeležja državnosti.³⁵ Oblikovanje Banovine Hrvaške je napovedovalo nadaljnjo smer razvoja reševanja narodno-emancipacijskih zahtev posameznih jugoslovanskih narodov, konkretno slovenskega. Pričakovanja za uresničitev teh zahtev pa sta preprečila izbruh druge svetovne vojne in razkosanje jugoslovanske države.³⁶

Čas druge svetovne vojne v Jugoslaviji (1941-1945) je idejo jugoslovanstva postavil pred zelo resno preizkušnjo. Jugoslovanski narodi so namreč morali v pogojih genocidne okupacije (Slovenija, Makedonija, Srbija), državljanskega spopada (Srbija, Črna gora, Slovenija) in surovega medetničnega obračunavanja (Hrvaška, Dalmacija, Bosna in Hercegovina, Kosovo) temeljito preudariti svoj narodni in zgodovinsko državni interes. Pri tem je ta preudarek izhajal iz slabih izkušenj nesrbskih narodov s prvo jugoslovansko državo in iz njihovega ostrega nasprotovanja velikosrbski politiki, ki je to politiko soočalo z njenim lastnim nasprotjem. V teh pogojih je v jugoslovanskem prostoru prevladala odločitev za jugoslovansko državno kontinuiteto, ki ji je med vsemi tedanjimi jugoslovanskimi vojaškopolitičnimi opcijami odločilno oporo dalo partizansko odporniško narodnoosvobodilno gibanje. To gibanje, ki so ga sestavljala avtonomna vojaškopolitična narodnoosvobodilna gibanja posameznih jugoslovanskih narodov, se je na drugem zasedanju svojega najvišjega oblastnega in političnega organa, Antifašističnega veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 29. novembra 1943 v Jajcu odločilo za obnovitev jugoslovanske države in njeno preureditev na federativni osnovi. Drugo zasedanje AVNOJA je pri tem izrecno poudarilo, da je federativna preureditev Jugoslavije utemeljena na pravici do narodne samoodločbe vključno s pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi, in da le federacija zagotavlja suverenost jugoslovanskih narodov, združenih v njej. Avnojsko zasedanje je sprejelo tudi sklep o zagotovitvi vseh narodnostnih pravic nacionalnih manjšin.³⁷ To je bil pomemben sklep, saj prva jugoslovanska država ni priznavala narodnih pravic Albancev, Madžarov, Romunov in drugih nacionalnih manjšin, ustvarjala pa je še vrsto drugih nerešenih problemov s področja mednacionalnih odnosov.

Druga, federativna jugoslovanska država, ki jo je utemeljilo v vojni zmagovito odporniško narodnoosvobodilno gibanje, je v ustavnopravnem pogledu ves čas

dokumentov Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ). Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović. Ljubljana 1990, str. 39-426.

³⁵ O tem glej temeljno delo Ljube Bobana: Sporazum Cvetković-Maček. Beograd 1965. Glej tudi Čulinović, Državnopravna historija, II, str. 297-303; isti, Jugoslavija između dva rata, II, str. 136-168; isti: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Zagreb 1963, str. 201-207; Jelić-Butić, HSS, str. 15-20; Maček, Memoari, str. 128-134, 137-139; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 202-209.

³⁶ Perovšek, Slovenci in Jugoslavija, str. 25-26.

³⁷ Od Avnoja do delegatske skupštine (Većnici-Poslanici-Delegati-Dokumenta). Priredili Branislav Ilić, mr. Ljubinka Šuković, Ljiljana Janjetović, Radomir Milić. Beograd 1984, dok. št. 31, Odluka drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, str. 58-59.

svojega obstoja priznavala politično načelo narodne enakopravnosti in samostojnosti. Vse jugoslovanske poveljne ustave (1946, 1963, 1974) so namreč skozi federativno državno ureditev in priznavanje pravice do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve³⁸ zagotavljale uresničevanje posebnih nacionalnih interesov posameznih jugoslovanskih narodov. Njihova hkratna solidarna enotnost pa naj bi predstavljala smisel skupne federativne jugoslovanske države. Tako vsebino jugoslovanstva je po drugi svetovni vojni opredelila edina obstoječa jugoslovanska politična organizacija, Komunistična partija Jugoslavije (od leta 1952 Zveza komunistov Jugoslavije). KPJ je misel o jugoslovanstvu kot povezovalnem dejavniku različnih narodnoemancipacijskih interesov tolmačila s političnim geslom o *bratstvu in enotnosti* jugoslovanskih narodov. To naj bi zagotavljalo trdnost jugoslovanske države in bilo politični temelj jugoslovanskega patriotizma.³⁹ Ta je bil dejavno izražen ob političnem razhodu Jugoslavije s Stalinom in vojaški napetosti med Jugoslavijo in vzhodnoevropskim blokom po letu 1948, ob tržaški krizi, tj. nerešenem vprašanju jugoslovanske (slovenske) zahodne meje v letih neposredno po drugi svetovni vojni, in ob bolgarskem zanikanju makedonskega naroda in s tem tudi makedonske republike konec sedemdesetih let. Toda že v petdesetih letih je jugoslovanski državni in partijski voditelj Josip Broz Tito (1892-1980) z izjavami o potrebi po brisanju nacionalnih razlik (1953)⁴⁰ in oblikovanju enotne jugoslovanske književnosti in šolstva (1957)⁴¹ dopustil obujanje unitarističnih tendenc. Te so se delno odrazile tudi na 7. kongresu ZKJ 22. - 26. aprila 1958 v Ljubljani,⁴² čeprav "v kongresnih sklepih o njih ni sledu".⁴³ Opazno podporo pa so nato našle v srbski politiki, ki je prek unitarističnega koncepta ponovno poizkušala prevladati v jugoslovanski skupnosti. Izkazalo se je, da federativna rešitev nacionalnega vprašanja še ne pomeni, da je samolasten narodnokulturni razvoj jugoslovanskih nacionalnih individualnosti dokončno dejstvo. To je opazil tudi najuglednejši jugoslovanski družboslovni in politični teoretik Slovenec Edvard Kardelj (1910-1979). Leta 1957 je v predgovoru k drugi izdaji svojega znanega dela *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (delo je bilo, razen v slovenskem, objavljeno tudi v drugih jugoslovanskih jezikih) zavrnil misel o zlijanju narodov in opozoril, da se narodi ne morejo odpraviti po nadnarodnih ideoloških političnih koncepcijah.⁴⁴ Razhajanja med unitarnocentralističnimi in narodnofederalističnimi pogledi na nadaljnji jugoslovanski državni razvoj in idejo jugoslovanstva je v letih 1961-1962 zelo jasno razkrila tudi javna polemika med srbskim pisateljem in

³⁸ Glej Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije. Beograd 1946, čl. 1, str. 5; Ustav Socialistične federativne republike Jugoslavije. Beograd 1963, str. 31; Ustava socialistične federativne republike Jugoslavije. Beograd 1974, str. 7 (dalje: Ustava SFRJ 1974).

³⁹ Politično utemeljitev načela *bratstva in enotnosti* v zgoraj navedenem smislu je takoj po koncu druge svetovne vojne podal Josip Broz Tito na ustanovnem kongresu Komunistične partije Srbije. Glej Osnivački kongres KP Srbije (8.-12. maj 1945). Priredili za štampu: dr. Milan Borković, dr. Venceslav Glišić, Beograd 1972, str. 210.

⁴⁰ Josip Broz Tito: Govori i članci, VIII. Zagreb 1959, str. 364.

⁴¹ Josip Broz Tito: Govori i članci, X. Zagreb 1959, str. 315-316.

⁴² Glej Dušan Bilandžić: Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije; Glavni procesi. Ljubljana 1980, str. 250 (dalje: Bilandžić, Zgodovina SFRJ); Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija; Slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana 1995, str. 330-331 (dalje: Gabrič, Socialistična kult. revolucija).

⁴³ Bilandžić, Zgodovina SFRJ, str. 250. Prim. tudi Gabrič, Socialistična kult. revolucija, str. 332.

⁴⁴ Edvard Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana 1957, str. L-LII.

politikom Dobrico Josićem (1921) ter literarnim teoretikom in nekdanjim članom vodstva Komunistične partije Slovenije Dušanom Pirjevcem (1921-1977). Polemika, v kateri je D. Josić zagovarjal unitarnocentralistični, D. Pirjavec pa narodnofederalistični program, je močno odmevala v vsem jugoslovanskem prostoru.⁴⁵ Odločitev o vprašanjih, ki jih je odprla, je nato dal J. B. Tito, ki je na 8. kongresu ZKJ - zbral se je med 7. in 13. decembrom 1964 v Beogradu - javno zavrnil ideje o odpravi narodov in ustvarjanju jugoslovanskega naroda.⁴⁶ S tem je bila potrjena ideja jugoslovanstva kot političnega izraza demokratske državne povezanosti samoniklih jugoslovanskih narodov. Na tej osnovi je nato sredi šestdesetih let na vsejugoslovanski ravni prišlo do politične zaustavitve unitarističnih tendenc.⁴⁷ To se je nato pokazalo tudi v razširjenem gledanju na vprašanje jugoslovanskega nacionalnega pluralizma, ko se je jugoslovansko vodstvo leta 1968 odločilo, da razglasi Muslimane v Bosni in Hercegovini za samostojno etnično skupnost.⁴⁸

Po skoraj desetletju bolj ali manj občutnega vsiljevanja unitarističnega pogleda na Jugoslavijo in narode v njej se je sprostilo nacionalno samozavedanje zlasti Hrvatov in Slovencev, katerim je unitarizem ogrožal njihov samostojni kulturni, gospodarski in politični nacionalni razvoj. To se je zelo jasno pokazalo v letih 1971-1972, ko so na osnovi svojega federativnega državnopravnega statusa Hrvati in Slovenci hoteli posodobiti in demokratizirati jugoslovansko državo in družbo in v resnici svobodno odločiti o lastnem družbenogospodarskem, političnem in nacionalnem razvoju. To pot je jugoslovansko vodstvo politično zaustavilo hrvaško in slovensko narodnofederativno demokratično voljo,⁴⁹ ki pa je s svojo energijo vseeno dosegla, da je bila leta 1974 sprejeta nova ustava, ki je utemeljila državnost posameznih jugoslovanskih federativnih enot. Jugoslavija se je

⁴⁵ O polemiki Josić-Pirjavec glej podrobneje Ratko Peković: Ni rat ni mir; Panorama književnih polemika 1945-1965. Beograd 1986, str. 301-303; Dimitrij Rupel: Slovenski intelektualci; Od vojaške do civilne družbe. Ljubljana 1989, str. 98-116; Božo Repe: Obračun s Perspektivami. Ljubljana 1990, str. 13-16; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 393-394; Gabrič, Socialistična kult. revolucija, str. 345-351; Peter Vodopivec: Slovenci in dvajseto stoletje. V: Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 1: 1900-1941, Ljubljana 1995, str. 9 (dalje: Vodopivec, Slovenci in 20. stoletje).

⁴⁶ Josip Broz-Tito: Vloga Zveze komunistov v nadaljnji graditvi socialističnih družbenih odnosov in aktualni problemi v mednarodnem delavskem gibanju ter boju za mir in socializem v svetu. V: Osmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1964, str. 35.

⁴⁷ O tem glej Bilandžić, Zgodovina SFRJ, str. 312-315; Branko Petranović: Istorija Jugoslavije 1918-1988. Treća knjiga: Socijalistička Jugoslavija 1945-1988, Beograd 1988. str. 386-387 (dalje: Petranović, Istorija Jugoslavije, III); Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 395; Jože Pirjavec: Jugoslavija; Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper 1995, str. 257-259 (dalje: Pirjavec, Jugoslavija); Božo Repe: Posledice Brionskega plenuma. V: Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 2: 1941-1995. Ljubljana 1996, str. 297; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 350-353.

⁴⁸ Pirjavec, Jugoslavija, str. 285.

⁴⁹ Podrobneje o tem glej Bilandžić, Zgodovina SFRJ, str. 328-329, 352-364, 403-414, 417-422; Petranović, 407-408 (Petranovićevo tolmačenje politične krize v Jugoslaviji v letih 1971-1972 glej na str. 391-407); Ivan Kreft: Akcija 50 poslancev. Spori in spopadi v spominih in dokumentih, IV. knjiga, Ljubljana 1990, str. 7-98; Božo Repe: "Liberalizem" v Sloveniji. Ljubljana 1992 (Borec 1992, št. 9-10), str. 702-941; isti: Liberalizem. Enciklopedija Slovenije, zvezek 6, Krek-Marij. Ljubljana 1992, str. 167; isti: Začetek partijskega "liberalizma"; isti: "Liberalistični" ekonomski program; isti: "Cestna afera"; isti: Začetki Teritorialne obrambe Slovenije; isti: Akcija 25 poslancev; isti: "Komunisti smo v tej državi na oblasti". V: Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 2: 1941-1995, Ljubljana 1996, str. 309, 312, 314-315, 317, 329, 334-335; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 397-403; Peter Vodopivec: Srednja Evropa, nekdanja Jugoslavija in Balkan: novi ali stari nacionalizmi? Glasnik Slovenske matice, XVII, 1993, št. 1-2, str. 10 (dalje: Vodopivec, Srednja Evropa); isti, Slovenci in 20. stoletje, str. 10; Pirjavec, Jugoslavija, str. 283-285, 291-310; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 354-355, 358-367.

preoblikovala v sestavljeno državo, ki so jo tvorile posamezne federalne države: Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Črna gora, Makedonija in Srbija, v kateri sta bili oblikovani še posebni avtonomni pokrajini - Kosovo in Vojvodina.⁵⁰ Tako državnopravno preoblikovanje je pomenilo novo priložnost za idejo jugoslovanstva, saj je bila po novi ustavi enakopravnost in samostojnost jugoslovanskih narodov in narodnosti (tujerodnih nacionalnih manjšin) dosledno uveljavljena kot temelj družbenih, političnih in mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji.⁵¹ V tem smislu je bila opredeljena tudi sestava najvišjih organov državne in politične oblasti, saj so predsedstvi Socialistične federativne republike Jugoslavije in Zveze komunistov Jugoslavije po enakopravnem nacionalnem merilu sestavljali predstavniki vsake jugoslovanske federativne enote in avtonomne pokrajine.⁵² Po letu 1974 je bila močnejše poudarjena tudi jugoslovanska nacionalna pluralnost, saj so se v javnem družbenem in političnem življenju poleg srbskega in hrvaškega jezika slišali tudi jeziki drugih narodov in narodnosti. Sredi sedemdesetih let je torej bilo jugoslovanstvo politično utemeljeno skozi načelo enotnosti v različnosti, tj. v smislu pripadanja različnih narodnih individualnosti širši (jugoslovanski) državnopolitični skupnosti.

Načelo demokratične federativne državne povezanosti kot pogoja jugoslovanske ideje in s tem obstoja jugoslovanske države je bilo resno problematizirano že prvo leto po smrti J. B. Tita. Leta 1981 so namreč z odločno zahtevo po lastni federativni nacionalni državnosti in s tem uveljavitvi temeljnih človeških in nacionalnih pravic in svoboščin pripadniki večinskega neslovanskega albanskega naroda na Kosovu prebudili srbsko narodno in politično nadvladovalno bit.⁵³ Zahteve po federativni narodnodržavni uveljavitvi Albancev na Kosovu Srbi v zgodovinski pokrajini srbstva in srednjeveške srbske državnosti nikakor niso bili pripravljeni sprejeti. S tem je bila spočeta jugoslovanska državna kriza, ki se je v zadnjem desetletju obstoja druge jugoslovanske skupnosti na idejni in narodnopolitični ravni odražala prav skozi vprašanje jugoslovanstva. Nacionalna suverenost albanskega in vseh jugoslovanskih narodov sploh je namreč še enkrat postala ključno vprašanje jugoslovanske realnosti. Velikosrbska narodnopolitična usmeritev, ki je kosovsko vprašanje zaostriala v osrednji jugoslovanski problem, je na tej osnovi hotela sebe postaviti za vodilnega varuha jugoslovanske države in s tem tudi jugoslovanske ideje. To idejo je zagovarjala le z njeno unitaristično vsebino. Leta 1983 je prek zamisli o t. i. *skupnih šolskih jedrih* načrtovala uvedbo enotnega vsejugoslovanskega kulturnovzgojnega učnega programa s perspektivo kasnejše narodne unifikacije. Ta naj bi bila izvršena na srbsko hrvaški jezikovni osnovi. Take zamisli, na katere se je navezovalo tudi politično poudarjanje jugoslovanskega *skupništva* oziroma *zajedništva* (le-to je temeljilo v poudarjanju skupne pripadnosti vseh državljanov Jugoslavije, eni, jugoslovanski državi, pri čemer naj bi bili posebna nacionalna

⁵⁰ Ustava SFRJ 1974, čl. 1.-4., str. 25-26.

⁵¹ Prav tam, čl. 170., 171., 214., 243., 245.-247., 271., str. 90, 100, 107, 109, 118.

⁵² Prav tam, čl. 313., 321., str. 142, 145; Statut Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1979, str. 52; Petranović, Istorija Jugoslavije, III, str. 413, 415; Pirjevec, Jugoslavija, str. 339, 340, 349.

⁵³ O tem glej tudi Vodopivec, Srednja Evropa, str. 11; Pirjevec, Jugoslavija, str. 361-364. O dogodkih na Kosovu leta 1981 pišeta tudi D. Bilandžić in B. Petranović. Njuno tolmačenje tega dogajanja glej v Dušan Bilandžić: Jugoslavija poslije Tita (1980-1985). Zagreb 1986, str. 1986, str. 9, 70-78 (dalje: Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita) in Petranović, Istorija Jugoslavije, III, str. 448-451; glej tudi Matković, Povijest Jugoslavije, str. 386-387, 390.

pripadnost in suverenost narodov drugotnega pomena),⁵⁴ so podpirali ali pa jim niso javno nasprotovali v vsem srbsko-hrvaškem jezikovnem prostoru. Ostro pa so se jim uprli slovenski kulturni delavci in vsa slovenska javnost. Pri tem je konec osemdesetih let na Slovenskem prišlo do uveljavitve skupne protiunitaristične narodnopolitične volje, ki so si jo delili neuradna protikomunistična kulturniška opozicija, tehnična inteligenca, gospodarski menedžment in tudi nekateri vodilni člani ter večji del članstva Zveze komunistov Slovenije. Protiunitaristična usmeritev se je uveljavila tudi v drugih družbenopolitičnih organizacijah v Sloveniji. Med njimi je bila posebej opazna pri Zvezi socialistične mladine Slovenije.⁵⁵

Toda od srede osemdesetih let je razvoj v Jugoslaviji šel v očitno unitaristično smer. To smer (prevladovala je tudi v oficirskem zboru in organizaciji ZKJ v Jugoslovanski ljudski armadi) je podpiral večji del jugoslovanske politike, preostali pa se ji ni, tako kot v Sloveniji, javno in jasno upiral. Pri tem je jugoslovanstvo kot zanikanje posebnega narodnostnega pripadanja imelo celo svojo pravno veljavno oporo, saj je že od leta 1961 obstajala možnost jugoslovanske narodnostne opredelitve.⁵⁶ Ob popisu prebivalstva leta 1981 se je ob izrekanju nacionalne pripadnosti za Jugoslovane opredelilo že več kot 1,200.000 prebivalcev, tj. dobrih 5 odstotkov vseh jugoslovanskih državljanov.⁵⁷ Unitaristični koncept je ob tem še krepila ideološka teza o enotnosti vsega jugoslovanskega socialističnega delavskega razreda. Ta teza je posebej resno zadevala položaj slovenskega naroda. Po množični migraciji delavcev iz pretežno srbsko-hrvaškega govornega področja v Slovenijo v sedemdesetih in osemdesetih letih so namreč pripadniki drugih jugoslovanskih narodov konec osemdesetih let v Sloveniji predstavljali že 8 odstotkov prebivalstva.⁵⁸

V takih razmerah je na čelo srbske politike leta 1987 stopil srbski partijski funkcionar Slobodan Milošević (1941). Z njegovim političnim nastopom je prišlo do idejnega spoja med Zvezo komunistov Srbije in velikosrbsko narodnopolitično voljo, posebej poudarjeno v memorandumu Srbske akademije znanosti in umet-

⁵⁴ O idejnopolitični osnovi in obliki t. i. skupništva (zajedništva) glej Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 138.

⁵⁵ O t. i. skupnih šolskih jedrih, slovenskem odzivu na to zamisel in uveljavljanju protiunitaristične volje v Sloveniji po letu 1983 glej Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 146; Ciril Zlobec: Slovenska samobitnost in pisatelj. Trst 1986, str. 53-124, 190-224, 252-261, 265-268, 281-285; isti: Priznam, rekel sem..., Ljubljana 1988, str. 22-27, 163-242; Prispevki za slovenski nacionalni program, Nova revija, VI, 1987, št. 57, str. 1-246; Gradivo za slovensko ustavo. Ljubljana 1988 (Časopis za kritiko znanosti, 1988, št. 108, 114 strani); Taras Kermauner: Pisma srbskemu prijatelju. Celovec 1989, str. 7-293; Dimitrij Rupel: Slovenstvo kot politično prepričanje. Ljubljana 1992, str. 12-170; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 407-419; Pirjevec, Jugoslavija, str. 371, 375, 378, 381-383, 396, 397; Vodopivec, Slovenci in 20. stoletje, str. 11-12; Božo Repe: "Osemglava pošast nacionalizma"; isti: Začetek reformnih procesov v ZKS; isti: Majniška deklaracija 1989; isti: Ustavna dopolnila v slovenski skupščini; Niko Grafenauer: Sedeminpetdeseta številka Nove revije; France Bučar: Javna tribuna o ustavnih spremembah; Rudi Šeligo: "Odpovedujemo Zvezi književnikov Jugoslavije pravico..."; V: Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 2: 1941-1995, str. 389, 398, 400-401, 422, 424-425.

⁵⁶ Jugoslavija 1918-1988. Statistični godišnjak. Beograd 1989, str. 44 - tabela 3-9, Stanovništvo prema narodnosti i polu, prema popisima.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Statistični letopis Republike Slovenije 1993, Ljubljana 1993, str. 48 - (tabela 4-3. Stalno prebivalstvo po narodnosti pripadnosti ob popisih 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991. Podatek je izračunan iz navedene tabele). O množičnem dotoku priseljencev iz južnih republik v Slovenijo, ki je v sedemdesetih in osemdesetih letih začel bistveno spreminjati etnično strukturo urbanih središč na Slovenskem glej tudi Pirjevec, Jugoslavija, str. 370-371.

nosti, oblikovanem leta 1986.⁵⁹ In velikosrbski koncept je na osnovi enotnih narodnopolitičnih ciljev dosegel, da je, brez odpora drugih jugoslovanskih političnih središč, tudi slovenskega, 28. marca 1989 unitariziral srbsko republiko, saj je ustavno uveljavil ukinitvev pokrajinske avtonomije Kosova in Vojvodine. S tem je znotraj jugoslovanske države povečal in poenotil srbsko državno-pravno formacijo.⁶⁰ To je napovedovalo velikosrbski unitaristični pohod na jugoslovansko državo, čemur so bili v oporo tudi amandmaji k zvezni ustavi, sprejeti 22. oktobra 1988, ki so že omejevali načelo demokratične federativne narodnodržavne suverenosti združenih jugoslovanskih narodov.⁶¹ Uresničen naj bi bil torej vsejugoslovanski unitaristični in velikosrbski program (podpirale so ga predvsem na organizacije Zveze komunistov v Srbiji, Črni gori in delno v Bosni in Hercegovini), ki je vsako zahtevo po upoštevanju posebnih nacionalnih interesov tolmačil kot dejanje proti jugoslovanski državi. Velikosrbska narodnopolitična usmeritev je svoj unitaristični političnodržavni program poskušala uveljaviti na izrednem, 14. kongresu ZKJ (zbral se je od 20. do 24. januarja 1990 v Beogradu), vendar zaradi odhoda slovenske delegacije iz kongresa ni bila uspešna.⁶² Toda od svojega cilja ni odstopila in je tudi po uvedbi večstrankarskega političnega sistema v Jugoslaviji spomladi 1990 sistematično zavračala vsako preureditev jugoslovanske države, ki bi omejevala velikosrbski jugoslovanski unitaristični program. Konfederativni predlogi iz nesrbskih narodnopolitičnih središč (Ljubljane in Zagreba), ki so še ohranjali zamisel o širši jugoslovanski skupnosti, niso prodrli.⁶³ Nesrbski narodi (Slovenci, Hrvatje, Makedonci, Muslimani), za katere se je jugoslovanska ideja sprevrgla v zanikanje njihove narodne suverenosti in je ogrožala njihov nacionalni obstoj in samostojen nacionalni razvoj, so se zato na osnovi svoje zgodovinske dozorelosti za lastno neodvisno državno življenje, v letih 1990-1992 odločili za odhod iz jugoslovanske države. Tako je prenehala obstajati druga jugoslovanska skupnost, ki je bila, tako kot prva, oblikovana iz enakih vzrokov, zaradi katerih sta obe tudi propadli: "narodi so se med seboj združevali v jugoslovansko skupnost iz občutka in dejanske stvarnosti, v

⁵⁹ "Memorandum" Srbske akademije znanosti in umetnosti (skupine akademikov Srbske akademije znanosti in umetnosti o aktualnih družbenih vprašanjih v naši državi) glej v: Miroslav Brandt, Bože Čović, Slaven Letica, Radovan Pavić, Zdravko Tomac, Mirko Valentić, Stanko Žuljić: Izvori velikosrpske agresije (Rasprave-dokumenti-kartografski prikazi), priredil Bože Čović. Zagreb 1991, str. 256-300. O memorandumu Srbske akademije znanosti in umetnosti glej tudi Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 410; Vodopivec, Srednja Evropa, str. 11-12, 13; isti, Slovenci in 20. stoletje, str. 11; Simoniti, Historične konstante, str. 237; Pirjevec, Jugoslavija, str. 381-382, 386. - Miloševićev narodnopolitični koncept v drugi polovici osemdesetih let glej v Slobodan Milošević: Godine raspleta. Beograd 1989, str. 30-36, 54-56, 97, 152-157, 190-191, 219, 233, 238-239, 241-242, 246-247, 287-289, 296-298, 310, 337 (dalje: Milošević, Godine raspleta); Matković, Povijest Jugoslavije, str. 390-392.

⁶⁰ O srbskih zahtevah po ustavnopolitičnem poenotenju Srbije in s tem ukinitvi dotedanjšega avtonomnega položaja Kosova in Vojvodine glej Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 79-94, 145; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 407; Vodopivec, Slovenci in 20. stoletje, str. 12; Pirjevec, Jugoslavija, str. 376, 390-392, 395; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 392-397. Glej tudi Milošević, Godine raspleta, str. 119-128, 191-192, 202, 244-245, 266-270, 275-276, 296-299, 318-325, 337, 342-343.

⁶¹ Glej Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 416; Pirjevec, Jugoslavija, str. 391-392; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 405-406.

⁶² O tem glej Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 419-420; Pirjevec, Jugoslavija, str. 394, 400-401; Vodopivec, Slovenci in 20. stoletje, str. 12; Božo Repe: Odhod slovenskih komunistov s XIV. kongresa ZKJ. V: Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 2: 1941-1995, str. 432-433; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 407-408.

⁶³ O tem glej Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 424; Vodopivec, Srednja Evrop, str. 13; isti, Slovenci in 20. stoletje, str. 12; Pirjevec, Jugoslavija, str. 413; Božo Repe: Sami po sebi. V: Slovenska kronika XX. stoletja, knjiga 2: 1941-1945, Ljubljana 1996, str. 453; Matković, Povijest Jugoslavije, str. 409-412.

okviru katere so živeli, da ne morejo uresničiti lastne individualnosti v vseh njihovih posebnostih, in iz enakih vzrokov so se razšli".⁶⁴ Jugoslavije tako "niso razbile nacionalne in kulturnozgodovinske razlike, temveč nasilne težnje po njihovem kar se da naglem preseganju in poenotenju".⁶⁵ Slovenci, Hrvatje, Makedonci (in tudi Muslimani v okviru državnopravne ureditve Republike Bosne in Hercegovine) so tako svojo polno narodno emancipacijo in državopolitično osamosvojitve uresničili v zgodovinskem porazu jugoslovanske ideje, ki sta jo vseskozi omejevala unitaristični raznarodovalni program in velikosrbska nadvladovalna ideja. Zato jugoslovanstvo danes nima več nobene življenjske moči, sedanjo Zvezno republiko Jugoslavijo pa z jugoslovansko idejo veže le njeno uradno državno ime.⁶⁶

Jurij Perovšek

YUGOSLAVISM AND THE NATIONAL QUESTION OF THE SOUTHERN SLAVIC NATIONS IN
THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES

S u m m a r y

In the historical development of Yugoslavism as the cultural and ideological basis which led to the foundation of a Yugoslav state, two concepts - the unitarianist and the federalist - were confronted as early as the nineteenth century. This happened both within programmes for the emancipation of the Southern Slavic nations and in the framework of the idea of their political association. The unitarianist concept called for the abolition of cultural and linguistic differences between the nations, while the federalist concept advocated the principles of national emancipation and independence of democratically united nations. In the beginning, the unitarianist concept prevailed, and the first Yugoslav state, which lasted from 1918 to 1941, was based on unitarianism and centralism. The political programme of the Greater Serbia skilfully used this fact for its hegemonist objectives. After the Second World War, in 1945, a second Yugoslavia was founded as a federation of nations. However, the unitarianist tendencies arose within it as early as the Fifties. These were suppressed by the Yugoslav leadership in the mid- Sixties, as were the attempts by the Croats and Slovenes, in the early Seventies, to modernise and democratise the Yugoslav state and society while fully respecting the federalist principle. A decisive confrontation of the two concepts, the unitarianist and the democratic federalist, took place in the second half of the Eighties. In the early Nineties, the unitarianist programme, promoted by the Greater Serbian hegemonist policy, which denied national sovereignty to the democratically united Yugoslav nations, compelled the non-Serbian nations to opt for their own independent states. Their full national emancipation was achieved by the historical defeat of the idea of the Yugoslav association, which was frustrated throughout by the Yugoslav unitarianist programme and the hegemonist policy of the Greater Serbia.

⁶⁴ Simoniti, *Historične konstante*, str. 215-216. - O odhodu nesrbskih narodov iz Jugoslavije glej tudi Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 412-413.

⁶⁵ Vodopivec, *Srednja Evropa*, str. 14.

⁶⁶ O tem glej tudi Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 416-424.